

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

БОЛБАС Олександр Миколайович

УДК 351.853

**МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ФОРМУВАННЯМ
СТРАХОВОГО ФОНДУ ДОКУМЕНТАЦІЇ КУЛЬТУРНИХ
ЦІННОСТЕЙ В УКРАЇНІ**

25.00.02 – механізми державного управління

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата наук з державного управління

Харків 2021

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті цивільного захисту України.

Науковий керівник:

доктор технічних наук, старший дослідник
РИБКА Євгеній Олексійович,
Національний університет цивільного захисту України,
заступник начальника центру – начальник відділу
організації науково-дослідної та патентної діяльності
науково-дослідного центру.

Офіційні опоненти:

доктор наук з державного управління, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України
ДЄГТЯР Андрій Олегович,
Національний аерокосмічний університет
ім. М.С. Жуковського «ХАІ», професор кафедри
публічного управління та підприємництва;

кандидат наук з державного управління
ХОЛОДОК Валентина Дмитрівна,
Обласний комунальний заклад “Харківський
організаційно-методичний центр туризму”, директор.

Захист відбудеться «26» березня 2021 р. об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.707.03 Національного університету цивільного захисту України за адресою: 61024, м. Харків, вул. Лермонтовська, 28, ауд. 3 (1-й поверх).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного університету цивільного захисту України за адресою: 61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94.

Автореферат розісланий «26» лютого 2021 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.С. Грабар

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Одним із основних завдань державних органів виконавчої влади й органів державної влади України є забезпечення надійного і довготривалого збереження найважливіших видів державних документів і організація оперативного доступу до них у разі настання надзвичайних або критичних ситуацій, що можуть призвести до втрати або недоступності ключової документації із забезпечення економічної, військової та інформаційної безпеки держави. Для вирішення цього завдання в нашій країні діє система згідно із Законом України "Про страховий фонд документації України". Найважливішими завданнями органів державного управління щодо об'єктів культурної спадщини є їх збереження і забезпечення ефективності їх використання. Для успішного вирішення цих завдань потрібне вдосконалення механізму державного управління фондами нерухомої культурної спадщини.

Збереження об'єктів культурної спадщини забезпечується здійсненням специфічних реноваційних заходів, що вимагають залучення значних фінансових ресурсів. Наразі недолік фінансування є однією з головних причин втрат об'єктів культурної спадщини.

Більшість розвинених країн світу, що володіють інформацією стратегічного й оборонного характеру, мають сучасне виробництво, унікальні наукові і промислові конструкторські організації, розвинену інфраструктуру, культурну спадщину світового значення, одним із провідних аспектів своєї багатогранної діяльності вважають надійне зберігання інформації і можливість її еквівалентного відтворення у випадках втрати або ушкодження оригіналів документів завдяки створеним заздалегідь страховим фондам документації. У цьому сенсі страхові фонди документації є ресурсом, який значною мірою забезпечує інформаційну складову державної безпеки.

Проблеми збереження і використання нерухомих пам'яток історії і культури вивчаються фахівцями різних галузей знання.

Теоретичні підходи до дослідження феномену культурних цінностей розроблені Е. Кассіером, Д. Ліхачовим, А. Лосєвим.

Значний вклад у вивчення цінності об'єктів культурної спадщини як складної багатокомпонентної категорії внесли представники вітчизняної науки Е.В. Михайлівський, С. С. Под'япольський, М.А. Полякова, О. І. Пруцин, А.С. Цуценят.

Дослідження механізмів державного управління на процеси формування фонду документації і використання об'єктів культурної спадщини були досліджені в роботах таких вчених, як: О. Батіщева, Я. Биструшкін, Т. Биркович, Б. Данилішин, А. Дегтяр, С. Домбровська, В. Ковальчук, А. Колот, О. Малишева, С. Мирвода, Я. Остафійчук, Г. Осипова, Г. Скляр, В. Черба та інших.

Проте залишаються недостатньо розробленими питання комплексного вдосконалення та формування механізмів державного формування фонду документації і використання об'єктів культурної спадщини та запровадження

комплексних загальнонаціональних програм розвитку сфери культурної спадщини та її страхового фонду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної роботи «Розробка наукових основ державного управління у сфері безпеки ринку соціально-економічних послуг України з точки зору цивільного захисту» (державний реєстраційний номер 0112U002587), що розробляється навчально-науково-виробничим центром Національного університету цивільного захисту України. Конкретно дисертантом проаналізовано заходи вдосконалення механізмів державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні.

Мета і завдання роботи. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретичних засад та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні.

Досягнення визначеної мети зумовило необхідність вирішення таких завдань:

- охарактеризувати етапи становлення державного управління у сфері охорони культурних цінностей;

- систематизувати міжнародний досвід державного управління у сфері підтримки установ і організацій, які опікуються культурними цінностями;

- здійснити аналіз основних критеріїв віднесення культурних цінностей до документації, яку зараховують до страхового фонду документації України;

- обґрунтувати систему фінансового механізму державного управління страхового фонду документації про культурні цінності;

- визначити стратегічні напрями удосконалення адміністративно-правового механізму управління охорони культурних цінностей;

- виокремити основні методи підвищення ефективності державної підтримки у сфері охорони культурних цінностей.

Об'єкт дослідження – державне управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні;

Предмет дослідження – механізми державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах управлінської, економічної і споріднених з ними наук. В основу методології дослідження було покладено системний підхід, методологічна специфіка якого визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, що її забезпечують, на виділення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх у єдину теоретичну картину.

Автором використано низку наукових методів, зокрема: гіпотетико-дедуктивний метод формування методології дисертаційного дослідження, який дав змогу сформулювати гіпотезу дослідження, побудувати евристичні моделі

вдосконалення механізмів державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні

Дедуктивний доказ висунутої гіпотези дослідження не тільки підтвердив правильність формування його методології, справедливості висновків, а й дав можливість також висунути й верифікувати практичні рекомендації з удосконалення досліджуваного об'єкта; структурно-функціональний аналіз, сутність якого полягає у виділенні елементів системи державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні; ряд порівняльних методів, що надали можливість аналізу стандартів і механізмів державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні; статистичний метод, що дав змогу розкрити реальні й точні факти стану досліджуваного об'єкта; прогностичний метод, за допомогою якого визначено більш віддалені перспективи його розвитку; теоретико-концептуальний метод, що визначив напрям дослідження, втілений в аналізі функцій, структури та параметрів об'єкта, та дав змогу позначити, осмислити, описати та порівняти роль механізмів державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні, уточнити їх функції в діяльності кожної з підсистем, оцінити результати управлінського впливу, виявити перспективи й механізми.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становили нормативно-правові акти, праці зарубіжних і вітчизняних учених, Інтернет-ресурси, статистична інформація Державного комітету статистики України та інших центральних органів виконавчої влади.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у вирішенні наукового завдання щодо розвитку теоретичних засад та обґрунтування науково-прикладних рекомендацій з удосконалення механізмів державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні.

Найсуттєвіші результати дисертаційного дослідження, які містять наукову новизну, полягають у тому, що:

вперше:

розроблена модель державного управління процесами збереження і використання регіонального фонду нерухомої культурної спадщини заснована на інтеграції форм, методів та інструментарію державних дій в єдиний організаційно-економічний механізм, що включає нормативно-інформаційну, організаційно-управлінську і фінансово-економічну підсистеми, та забезпечує ефективність функціонування регіонального фонду нерухомих пам'ятників в економічному просторі регіону;

удосконалено:

методику оцінки інвестиційної пріоритетності нерухомих пам'ятників історії і культури, що заснована на комплексному аналізі функціональної і соціокультурної цінності об'єктів культурної спадщини і ризиків їх втрати, та дозволяє зробити обґрунтований відбір нерухомих пам'ятників для включення в регіональні цільові програми;

інструменти та напрями адміністративно-правового механізму охорони культурних цінностей, як сукупність організаційних структур, нормативно-правової бази, форм, методів, інструментарію державної дії, регіональних страхових фондів нерухомої культурної спадщини, що забезпечують збереження, і сприяючих підвищенню ефективності їх використання в економічному просторі держави;

набуло подальшого розвитку:

методичні підходи реформування системи фінансового механізму державного управління страхового фонду документації про культурні цінності, які, на відміну від попередньо існуючих, включають метод прогнозування майбутнього стану фінансування заходів на основі партнерської участі провідних науково-дослідних інституцій, галузевих компаній, міжнародних, громадських організацій, вітчизняних та іноземних експертів, що забезпечить формування публічної, високоякісної моделі страхового фонду документації України;

визначення основних критеріїв віднесення переліку культурних цінностей до документації, яка підлягає закладанню до страхового фонду документації України, її суть і систематизація особливості нерухомих об'єктів культурної спадщини як споживчих благ, та об'єктів соціально-економічних стосунків на регіональних ринках, як капіталу. Обґрунтування їх приналежності до класу мериторних благ, зумовлююча необхідність державного управління функціонуванням об'єктів культурної спадщини в економічному просторі сучасних регіонів, і доцільність перенесення домінанти мериторної активності на регіональний рівень.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення й висновки дисертації можуть використовуватися фахівцями під час написання підручників і навчальних посібників, створення навчально-методичної літератури; в роботі органів державної влади та у процесі формування сучасних засад державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні.

Теоретичні рекомендації та напрацювання, викладені в дисертації стосовно методів підвищення ефективності державної підтримки у сфері збереження культурної спадщини, використовуються в роботі Департаменту страхового фонду документації Державної архівної служби України (довідка про впровадження № 73/01-09 від 14.09.2020 р.) та Адміністрації Індустріального району Харківської міської ради (15/01-12 від 23.10.2020 р.).

Особистий внесок здобувача. Теоретичні обґрунтування, практичні рекомендації, висновки, пропозиції та рекомендації, у тому числі й ті, що характеризують наукову новизну, мету й завдання, методичні підходи до їх вирішення, теоретичну цінність роботи та практичне значення одержаних результатів, отримані здобувачем особисто в ході дослідження.

Апробація результатів дисертації. Основні положення й результати дисертації доповідались і обговорювались на конференціях, конгресах і семінарах, зокрема: VII Міжнародній заочній науково-практичній конференції «Формування ефективних механізмів державного управління та менеджменту в

умовах сучасної економіки: теорія та практика» (м. Запоріжжя, 2019 р), Міжнародній науково-практичній конференції «Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика» (м. Харків, 2019 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Публічне управління в системі координат: демократія, децентралізація, місцеве самоврядування», (м. Мелітополь, 2019), Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика» (м. Харків, 2020 р.).

Публікації. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано в 10 наукових працях, у тому числі – 6 статей в наукових фахових виданнях, із них 1 стаття – в зарубіжному виданні, 4 – тез конференцій. Загальний обсяг публікацій автора за темою дослідження – 3, 85 др.арк.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації 221 сторінка. Обсяг основного тексту становить 191 сторінка. Список використаних джерел включає 218 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційної роботи, визначено стан її наукової розробленості, з'ясовано зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами, сформульовано мету, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження, розкрито основні положення щодо наукової новизни, показано практичну значущість результатів дисертаційної роботи.

У **першому розділі** – *«Теоретичні основи державного управління формування страхового фонду документації про культурні цінності в Україні»* - надано характеристику становленню державного управління у сфері охорони культурних цінностей, визначено законодавчі і нормативно-правові акти формування страхового фонду охорони культурних цінностей, окреслено сучасний стан страхового фонду з обліку культурних цінностей.

Визначено, що інтенсивний розвиток і структуризація системних властивостей законодавства про культурну спадщину та формування страхового фонду, як галузі соціального законодавства, реформа органів публічної влади, становлення принципово нових пріоритетів соціальної політики держави, привели до того, що серед складу правових норм, пов'язаних з охороною культурної спадщини, протидією злочинним посяганням на культурні цінності і цивільним обігом культурних цінностей, що традиційно виділяється, центральне місце стали посідати інститути культурних прав, державних послуг у сфері культури й організації культури. Виходячи з цього, до нормативних основ організації державного управління у сфері охорони культурної спадщини входитимуть норми конституційного, фінансового та інших галузей публічного права, регулюючи не лише державне управління, але й взаємозв'язані з ним інші адміністративно-правові функції, а саме: державне регулювання, легалізація, надання публічних послуг, контроль і захист публічних інтересів, забезпечення самореалізації прав громадян та юридичних осіб у сфері державного управління.

Таким чином, практика організації державного управління у сфері охорони культурної спадщини визначається специфікою реалізації закріплених

у законодавстві гарантій доступності культурних цінностей і її особливостями в умовах реформи органів публічної влади, становлення нових пріоритетів соціальної політики держави.

Окреслено у ході дослідження, що правова база, яка визначає основні характеристики культурних цінностей, поняття і терміни, використовувані для цілей державного управління діяльністю з формування страхових фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей, не має системності, містить цілий ряд пропусків і колізій.

Особливості адміністративно-правової організації основних напрямів керованої, контрольованої і регульованої діяльності у сфері охорони культурної спадщини визначаються його складним видовим і типологічним наповненням, широкими міжгалузевими основами правового регулювання, великим об'ємом функціональних повноважень державних органів виконавчої влади, комплексним характером їх діяльності і взаємодії з іншими суб'єктами управління.

Складним і відповідальним напрямом діяльності є захист культурних цінностей від незаконного вивезення і ввезення, передачі права власності на них, а також здійснення державного контролю і нагляду за збереженням переміщених культурних цінностей і їх обліком.

Численні матеріально-технічні і фінансові проблеми є присутні в практиці організації державного управління діяльністю з формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей.

Якість реалізації нової моделі державного управління у сфері охорони культурної спадщини підвищується повільно, поки в основному відбувається лише впорядкування елементів її організації і процесів, що управляють.

Серйозною проблемою в організації державного управління архівною справою в Україні залишається забезпечення безпеки архівів та архівних фондів. Спостерігається значний фізичний знос технічних засобів захисту і контролю за безпекою фондів, інженерних комунікацій архівних об'єктів. Архіви недостатньо оснащені сучасними технічними засобами експлуатації і устаткуванням.

Важливим напрямом державного управління архівною справою в Україні є забезпечення вживання заходів з поліпшення фізичного стану архівних документів. На той час здійснення реставрації унікальних і особливо цінних документів є складною і дорогою операцією.

В цілому, незважаючи на досить ефективне державне управління архівною справою в Україні, в цілях його поліпшення необхідно законодавчо врегулювати питання взаємодії уповноважених органів виконавчої влади суб'єктів України в області архівної справи з територіальними органами виконавчої влади з питань організації зберігання, комплектування, обліку і використання документів НАФ.

Таким чином, за результатами аналізу організації державного управління практичною діяльністю обліку документів НАФ, музейних предметів і книжкових пам'яток, з формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей, можна констатувати, що особливості організації державного управління діяльністю з

формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей, визначається специфікою реалізації закріплених в законодавстві гарантій доступності культурних цінностей.

Визначено, що основні недоліки державного регулювання є присутні при формуванні механізмів накопичення і розвитку фондів культурних цінностей (загальний бібліотечний фонд), при визначенні повноважень і статусу організацій культури, а також при розробці організаційно-розпорядчих документів, що визначають порядок і правило надання, якість і доступність суспільно-значущих державних послуг у сфері збереження і публічного використання культурних цінностей.

За рахунок цього якість державного управління у сфері охорони культурної спадщини в цілому доки не покращується, відбувається лише впорядковування управлінських процесів і організації діяльності з формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей.

Основними проблемами практики організації державного управління діяльністю з формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей є:

- незадовільний стан матеріально-технічної бази багатьох організацій культури, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей;

- неналежне забезпечення гарантій безпеки і умов зберігання культурних цінностей у фондах і організаціях культури;

- недоліки у сфері діяльності облікового хранителя фондів культурних цінностей і організацій культури;

- недостатнє забезпечення діяльності з формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей;

- низька соціальна захищеність працівників галузі культури;

З метою поліпшення змісту діяльності з формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей необхідно:

цілеспрямоване фінансування робіт із створення страхового фонду копій унікальних і особливо цінних документів у рамках організації діяльності загальноукраїнського бібліотечного, музейного, архівного й інших фондів культурних цінностей;

-забезпечення організації зберігання й обліку культурних цінностей, перевірки їх наявності і стану у фондах та організаціях, що забезпечують їх збереження і публічне використання.

Потрібна розробка і затвердження на державному рівні єдиного нормативно-правового документу, що відбиває порядок організації і проведення перевірок з контролю за дотриманням законодавства у сфері охорони культурної спадщини в Україні.

У другому розділі – «Оцінки механізмів ефективності управління формуванням страхового фонду документації про культурні цінності в Україні» – охарактеризовано механізми ефективності управління у сфері

охорони культурних цінностей, систематизовано міжнародний досвід державного управління у сфері підтримки установ і організацій, які опікуються культурними цінностями, надано аналіз основних критеріїв віднесення культурних цінностей до документації, що підлягає закладанню до страхового фонду документації України.

Обґрунтовано, що збереження пам'ятників історії і культури як носіїв соціокультурних цінностей співтовариств, значущих не лише для сучасності, але і для майбутніх поколінь, є одним з чинників стійкого розвитку країни. Дослідження суті культурних цінностей в контексті категорій економічної науки показало, що об'єкти культурної спадщини регіонів мають усі ознаки благ: їм властиві властивості, корисність яких усвідомлена представниками державних співтовариств, що використовують пам'ятники для задоволення своїх потреб.

Функції, пов'язані з громадською опікою культурних цінностей, розташованих на території України, реалізують органи державного управління. Це вимагає розробки і обґрунтування механізмів державних дій. Завдання адміністративно-правової організації державного управління у сфері охорони культурної спадщини важливо вирішувати на основі конституційної моделі системи і структури органів виконавчої влади, усунення недоліків правового регулювання спадкоємних категорій і інститутів аналізованої сфери діяльності, що історично склалися і виникаючих.

Охарактеризовано формування механізму страхового захисту об'єктів культурної спадщини, що має перераховані характеристики, дозволить використовувати страхування як інструмент збереження пам'ятників і як об'єктів нерухомого майна і як носіїв соціокультурних цінностей, значущих для розвитку регіональних співтовариств. Формування страхового фонду документації про культурні цінності для збереження інформації про них та збереження самих цінностей у разі тимчасового вивозу державної частини культурних цінностей за межі України для експонування, реставрації або проведення наукової експертизи.

Визначено, що питання реалізації державного управління у сфері охорони культурних цінностей пов'язані з адміністративно-правовими, економічними та технічними методами впливу (рис. 1). Адміністративно-правовий механізм регулюються власне-юридичними функціями права: регулятивною (динамічною) і охоронною. Регулятивна (динамічна) функція встановлює позитивні правила поведінки, надає суб'єктивні права і покладає юридичні обов'язки на суб'єкти правових стосунків у сфері охорони культурної спадщини. Охоронна функція характеризує право як особливий спосіб дії на поведінку людей, що виражається у впливі на їх волю загрозою санкцій, у встановленні заборон і реалізації юридичної відповідальності. Крім того, охоронна функція права інформує суб'єкти громадських стосунків про те, що культурні цінності узяті під охорону за допомогою правових приписів.

Цілі економічного механізму державного управління охороною культурних цінностей є підвищення матеріальної зацікавленості власників (або користувачів) рухомих та нерухомих пам'ятників в реалізації заходів щодо їх збереження. Залучення державою інвесторів оскільки можливості держави є

досить обмеженими, а тому обсяг державного фінансування, що виділяється на утримання та реставрацію пам'яток становить приблизно 10–15 % від необхідного. Виникає гостра потреба у пошуку альтернативних джерел фінансування та формування досконалого інноваційного економічного механізму державного регулювання охороною культурної спадщини. Досвід різних країн свідчить, що об'єкти культурної спадщини – це важливий актив сучасних міст, який може приносити прибуток і істотно впливати на їх економічний розвиток. Цей механізм регулюється податковою, фінансово-кредитною та амортизаційною функцією.

У зв'язку з цим, основними напрямками податкової функції, є створення додаткових податкових преференцій для фізичних та юридичних осіб, які здійснюють заходів по збереженню пам'яток історії та культури, розташованих на території країни.

Фінансово-кредитна функція передбачає, в першу чергу, розвиток цільового програмування як організаційно-економічного інструменту збереження рухомих та нерухомих пам'ятників, які формують державні фонди нерухомої культурної спадщини.

Амортизаційна функція державного управління полягає в формуванні системи прискореного відшкодування інвестору вартості капіталу, що направляється ним на реалізацію ремонтно-реставраційних робіт пам'яток історії та культури. Слід відзначити, що незважаючи на суттєві особливості пам'ятників як об'єктів нерухомого майна, амортизаційне списання витрат по їх збереженню в даний час здійснюється в порядку, загальному для всіх об'єктів нерухомості.

Якщо цілі застосування економічних механізмів управління є формування у власників (або користувачів) нерухомих пам'яток матеріальної зацікавленості в їх збереженні, то позаекономічні механізми цієї мети не переслідують.

Розвиток організаційного механізму управління процесів збереження та використання об'єктів культурних цінностей передбачає, перш за все, введення в практику пам'яткоохоронної діяльності розробленої Міністерством культури України. Збіркою реставраційних правил (документа, що містить рекомендації щодо проведення науково-дослідних, викукувальних, проектних і виробничих робіт із збереження об'єктів культурної спадщини). Іншим важливим напрямком технічної функції, на наш погляд, є формування кошторисно- нормативної бази реставрації.

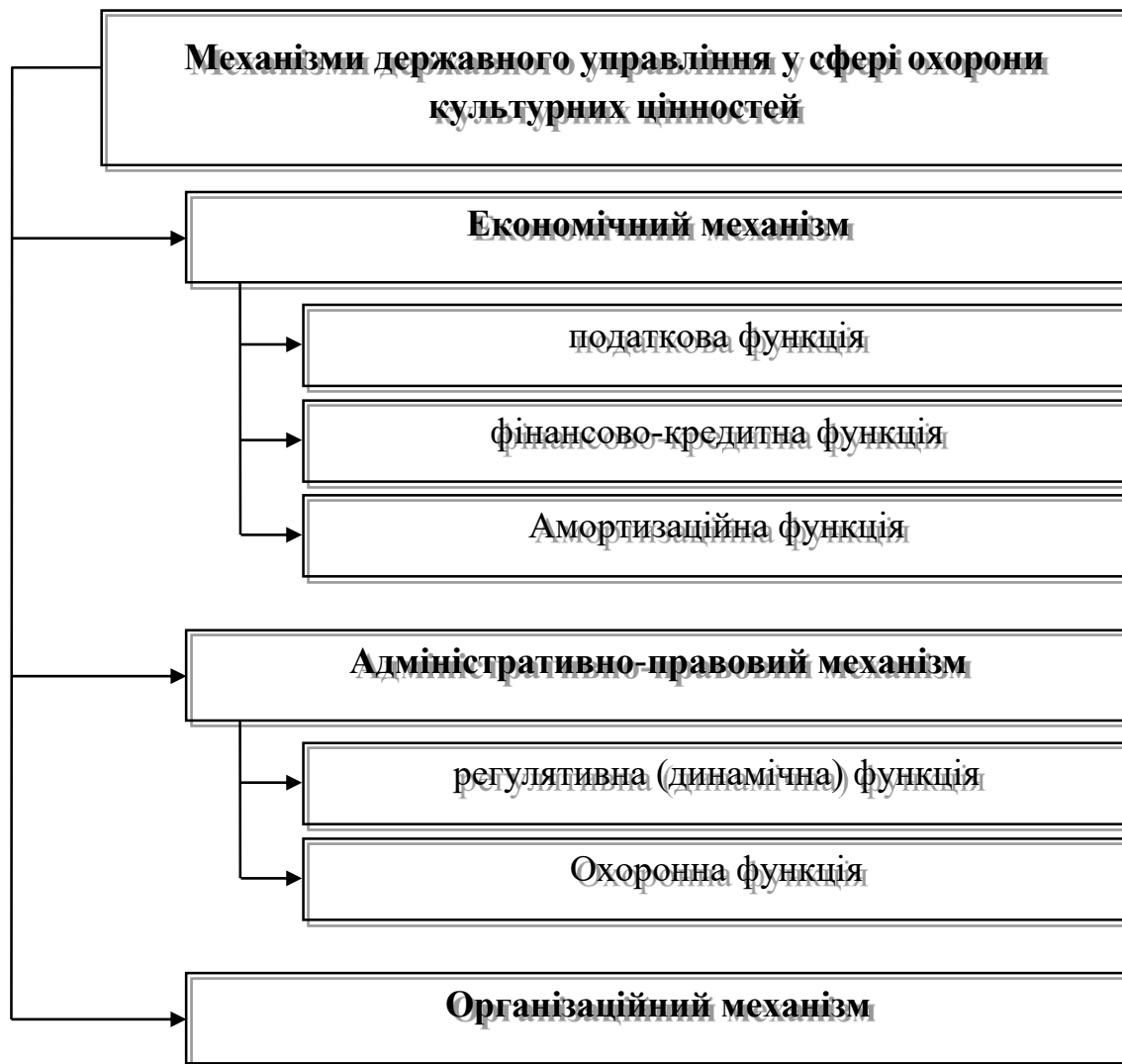

Рис. 1. Механізми державного управління процесів збереження та використання нерухомих та рухомих культурних цінностей країни

Сукупність форм, методів, організаційних структур, нормативно-правової та інформаційної бази, а також організаційно-економічного інструментарію державного впливу, що забезпечують збереження культурних цінностей утворюють організаційний та соціально-економічний механізми державного управління процесів збереження і використання культурних цінностей країни.

Структуру такого організаційного та соціально-економічного механізмів формують три базових складових - нормативно-інформаційна, організаційно-керуюча і фінансово-економічна (рис. 2). По відношенню до організаційного та соціально-економічного механізмів в цілому перераховані складові виступають в ролі підсистем.

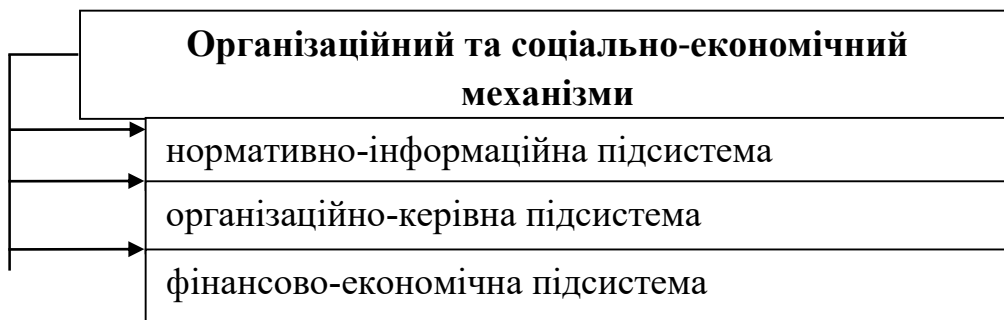

Рис. 2. Схема організаційного та соціально-економічного механізмів регулювання процесів збереження та використання нерухомих та рухомих культурних цінностей країни

У сучасних умовах основний блок проблем державного управління у сфері охорони культурної спадщини пов'язаний з невідповідністю існуючої системи управління, системи взаємодії з суб'єктами галузі, що базуються на традиційних підходах і викликами, пов'язаними з розвитком ринку. Необхідність залучення приватного сектора до розвитку галузі, стимулювання активності державних установ, технологічний розвиток вимагають нових технологій управління

У зв'язку з цим функціонування механізму державного управління у сфері охорони культурної спадщини зазнає істотні зміни на основі систематизації елементів його загальної складової. У свою чергу необхідність систематизації елементів управління обумовлена інтенсивним розвитком і структуризацією системних властивостей законодавства про культуру як галузь соціального законодавства, реформуванням органів публічної влади, становленням нових пріоритетів соціальної політики держави. Систематизація елементів державного управління у сфері охорони культурної спадщини йде за напрямками адміністративної реформи:

- нормативно-правове забезпечення моделі управління у вказаній сфері діяльності;
- оптимізація функцій виконавчої влади (встановлення типології, ідентифікація і скасування надмірних функцій);
- розвиток функції з "виробництва" і надання публічних послуг;
- оптимізація структури органів виконавчої влади;
- вдосконалення управлінських процедур і регламентація діяльності суб'єктів управління (захист від прояву нових надмірних функцій);
- реформа державної служби;
- забезпечення публічності, відкритості діяльності органів виконавчої влади, їх взаємодія з інститутами цивільного суспільства .

За підсумками аналізу досвіду зарубіжних країн, можна зробити наступні висновки. У жодній з розглянутих країн Європейського Союзу та США, немає практики маркування культурних об'єктів, занесених до реєстру.

У розглянутих країнах також немає однакового підходу до опису культурних об'єктів в реєстрах. Однак, існують міжнародні стандарти опису

культурних об'єктів в інформаційних системах. В цілому, всі стандарти так чи інакше відзначають, що при описі об'єкта, крім таких базових речей, як назва, автор, місце розташування, розміри, матеріал, слід також давати довідку про належність об'єкта до тієї чи іншої епохи, а також вказувати на всі відмінні особливості об'єкта - написи, позначки, подряпини, пошкодження, а також відомості про реєстрацію в інших базах даних.

Якісною практикою можна вважати занесення інформації про те, як захищається об'єкт відповідно до законодавства, а також відображення інформації про дату внесення відомостей про об'єкт в реєстр і датою останнього оновлення - це дозволяє користувачеві оцінити актуальність інформації.

У третьому розділі – *«Напрями вдосконалення механізмів державного управління формування страхового фонду документації про культурні цінності в Україні»* - обґрунтовано шляхи формування сучасного фінансового механізму державного управління страхового фонду документації про культурні цінності, визначено стратегічні напрями удосконалення адміністративно-правового механізму державного управління охорони культурних цінностей, окреслено основні методи підвищення ефективності державної підтримки у сфері охорони культурних цінностей.

Визначено у ході проведеного дослідження, що збереження культурних цінностей є важливим напрямом гуманітарної політики держави. Водночас воно є тією цариною культурної діяльності, де участь держави є найбільшою, а відповідальність – найвищою. Тому сучасна розподіленість функцій охорони культурних цінностей між різними органами виконавчої влади не виглядає виправданою, оскільки будь-яка ефективна діяльність потребує єдиного центру прийняття рішень, координації зусиль і контролю за наслідками їх реалізації, а також повноцінної управлінської вертикалі.

За результатами системного аналізу організації державного управління практичної діяльності з формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей, а також страхування та формування страхового фонду документації про культурні цінності можна зробити наступні висновки та пропозиції:

Визначено, що особливості організації державного управління діяльністю з формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей визначається специфікою реалізації закріплених в законодавстві гарантій доступності культурних цінностей.

Основні недоліки державного управління є в формуванні механізмів накопичення і розвитку фондів культурних цінностей (бібліотечний фонд), при визначенні повноважень і статусу організацій культури, а також при розробці організаційно-розпорядливих документів, що визначають порядок і правило надання, якість і доступність суспільно-значущих державних послуг в області збереження і публічного використання культурних цінностей. За рахунок цього якість державного управління у сфері охорони культурних цінностей в цілому доки не покращується, відбувається лише впорядковування управлінських процесів і організації діяльності з формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей.

Основними проблемами практики організації державного управління діяльністю з формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей, являються:

незадовільний стан матеріально-технічної бази багатьох організацій культури, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей;

неналежне забезпечення гарантій безпеки і умов зберігання культурних цінностей у фондах і організаціях культури;

недоліки в області діяльності облікового хранителя фондів культурних цінностей і організацій культури;

недостатнє забезпечення діяльності з формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей;

В цілях поліпшення змісту діяльності з формування фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей необхідно:

виділення (будівництво) нових і реконструкція наявних фондосховищ культурних цінностей, оснащення їх сучасними засобами первинного пожежогасіння і захисного спорядження, реставраційним і мікрокопіювальним устаткуванням, комп'ютерною технікою;

цілеспрямоване фінансування робіт із створення страхового фонду копій унікальних і особливо цінних документів у рамках організації діяльності бібліотечного, музейного, архівного і інших фондів культурних цінностей;

забезпечення організації зберігання і обліку культурних цінностей, перевірки їх наявності і стану у фондах і організаціях, що забезпечують їх збереження і публічне використання.

Потрібна розробка і затвердження на державному рівні єдиного нормативно-правового документу, що відбиває порядок організації і проведення перевірок по контролю за дотриманням законодавства у сфері охорони культурних цінностей України.

Складним і відповідальним напрямом діяльності є захист культурних цінностей від незаконного вивезення і ввезення, передачі права власності на них, а також здійснення державного контролю і нагляду за збереженням переміщених культурних цінностей і їх обліком. Численні матеріально-технічні і фінансові проблеми є присутні в практиці організації державного управління діяльністю по формуванню фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей.

Якість реалізації нової моделі державного управління у сфері охорони культурних цінностей підвищується повільно, поки в основному відбувається лише впорядковування елементів її організації і процесів, що управляють.

Для організації ефективного державного управління у сфері охорони культурних цінностей необхідно реалізувати значний об'єм заходів з його правового, організаційного, матеріально-технічного, кадрового, науково-методичного і фінансового забезпечення.

Проблеми, пов'язані з науково-технічним розвитком системи СФД. Це стосується наявних недоліків в науково-технічній політиці, відсутності

державної підтримки і власних засобів на проведення науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт в даній сфері.

Проблеми, пов'язані з недоліками нормативної бази. Здебільшого це стосується нестачі і застарівання чинних національних стандартів, що встановлюють вимоги до процесів і продукції страхового фонду, а також до системи СФД в цілому;

Необхідно створити єдину систему охорони культурних цінностей, а саме визначити в системі центральних органів виконавчої влади єдиний орган з питань формування та реалізації державної політики у сфері охорони культурних цінностей з відповідною управлінською вертикаллю. До компетенції зазначеного центрального органу виконавчої влади та підпорядкованих йому органів обласних, районних державних адміністрацій і виконавчих органів міських рад мають входити не лише облікові, дозвольні та контрольно-наглядові функції, але й питання дослідження, реставрації, збереження і використання пам'яток.

З метою усунення проблем організації державного управління з охорони культурних цінностей необхідно:

законодавчо врегулювати розмежування прав власності на культурні цінності, порядок відчуження майна об'єктів культурних цінностей з державної власності:

вжити заходи по підготовці урядових актів в цілях вдосконалення іншої нормативно-правової бази по державній охороні об'єктів культурних цінностей, а також реставраційних норм і правил з урахуванням чинного законодавства.

Для організації ефективного виконання державними органами виконавчої влади законодавчо встановлених повноважень в області державної охорони культурних цінностей необхідно:

- реалізувати заходи з питань здійснення державного контролю і нагляду у сфері охорони культурних цінностей;

- виконати необхідну організаційно- фінансову роботу із створення органів виконавчої влади, уповноважених;

- організувати проведення державної історико-культурної експертизи культурних цінностей;

- організувати реєстрацію об'єктів в Єдиному державному реєстрі культурних цінностей;

- визначити джерела і порядок фінансування заходів по державній охороні, збереженню і популяризації культурних цінностей;

- забезпечити регулярний моніторинг дотримання чинного законодавства про охорону культурної та археологічної спадщини в ході виділення земельних ділянок під будівництво і під час проведення будівельних робіт на території пам'яток культурної спадщини, на охоронюваних археологічних територіях тощо;

- розробити і затвердити порядок визначення страхової вартості культурних цінностей (для визначення розміру збитку і судової практики) і вартості об'єктів культурних цінностей (для передачі в оренду, безвідплатне користування і організації приватизації);

- організувати систему заходів по збереженню, використанню і популяризації культурних цінностей.

На основі проведеного аналізу пропонується створити єдине сховище пдержавних та комунальних культурних цінностей – Державний фонд культурних цінностей України за аналогією зі СФД, який слід збільшити відсутніми копіями культурних цінностей.

ВИСНОВКИ

У дослідженні запропоновано розв’язання актуальної проблеми, що полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та розробленні практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні.

Результати проведених досліджень уможливають отримання таких висновків:

На основі проведеного дослідження охарактеризовано етапи становлення державного управління у сфері охорони культурних цінностей. Визначено, що в економічній підсистемі держави фонд нерухомої культурної спадщини виконує кілька функцій. По-перше, він формує матеріальне і культурне середовище життєдіяльності, чим забезпечує задоволення фізіологічних і соціокультурних потреб представників співтовариств. Ця функція фонду нерухомої культурної спадщини в соціоекономічній системі зумовлюється корисними властивостями тих будівель і забудов, що його формують, у задоволенні потреб представників державних об’єднань. По-друге, фонд нерухомої культурної спадщини є одним з економічних ресурсів держави, що визначає його конкурентні переваги в контексті сучасної конкуренції. По-третє, виступаючи об’єктом соціально-економічних взаємин на регіональних ринках, фонд нерухомої культурної спадщини бере участь в обмінних процесах, що відбуваються на території держави.

Систематизовано міжнародний досвід державного управління у сфері підтримки установ і організацій, які опікуються культурними цінностями. У процесі проведеного дослідження визначено, що збереженню пам’яток культурної спадщини сприяють міжнародні документи. Різними державами світу були ратифіковані міжнародні документи з цього питання, що відбилося в державних правових актах відповідних країн. Аналіз літературних джерел, законодавчих актів, інформаційних матеріалів дає можливість зазначити, що роль неурядових організацій у питанні щодо збереження пам’яток культурної спадщини з кожним роком стає більш вагомою, у багатьох країнах світу першими на захист пам’яток стають саме ці організації. Деякі неурядові організації, маючи краще ресурсне забезпечення, можуть залучати спеціалістів світових рівнів для вирішення тих чи інших питань, проводити детальні наукові дослідження та розслідування, тому партнерство між органами державного управління та неурядовими організаціями – важливий крок до розвитку норм законодавства щодо охорони пам’яток та вдосконалення пам’яткоохоронних систем країн світу. Діяльність зі збереження

пам'яток культурної спадщини тісно пов'язано з питаннями фінансування цього напрямку.

Здійснено аналіз основних критеріїв віднесення культурних цінностей до документації, на яку поширюється закладання до страхового фонду документації України. Визначено методику оцінки інвестиційної пріоритетності нерухомих пам'ятників історії і культури, засновану на комплексному аналізі функціональної і соціокультурної цінності об'єктів культурної спадщини і ризиків втрати їх, що дозволяє робити обґрунтований відбір нерухомих пам'ятників для включення в цільові програми зі збереження культурної спадщини.

Обґрунтовано приналежність їх до класу мериторних благ, що зумовлює необхідність державного управління функціонуванням об'єктів культурної спадщини в економічному просторі сучасних регіонів і доцільність перенесення домінанти мериторної активності на регіональний рівень.

Науково обґрунтовано систему фінансового механізму державного управління страховим фондом документації про культурні цінності. Окреслено методичні підходи до реформування системи фінансового механізму державного управління страховим фондом документації про культурні цінності, які, на відміну від тих, що існують, включають метод прогнозування майбутнього стану фінансування заходів на основі партнерської участі провідних науково-дослідних інституцій, галузевих компаній, міжнародних організацій, громадських організацій, вітчизняних та іноземних експертів, що забезпечить формування публічної, високоякісної моделі страхового фонду документації України. Таким чином, нині збереження фондів нерухокої культурної спадщини і страхового фонду та формування фінансового механізму державного впливу на соціально-економічні взаємини, пов'язані з використанням їх, адекватним поточному етапу розвитку суспільства, є пріоритетним напрямом культурної політики України, закріпленим у документах стратегічного соціально-економічного планування розвитку держави, документах стратегічного просторового і галузевого планування. У зв'язку з цим є необхідність у розробленні підходів до формування складу і структур фінансового механізму державних дій на процеси збереження і використання фондів нерухокої культурної спадщини на всіх рівнях реалізації державної влади.

Визначено стратегічні напрями удосконалення адміністративно-правового механізму управління охороною культурних цінностей. У дисертації здійснено наукове обґрунтування інструментів та напрямів удосконалення адміністративно-правового механізму управління охороною культурних цінностей як сукупності організаційних структур, нормативно-правової бази, форм, методів, інструментарію державної дії, регіональних страхових фондів нерухокої культурної спадщини, що забезпечують збереження та сприяють підвищенню ефективності використання їх в економічному просторі держави. Адже в загальній схемі державного управління у сфері охорони культурної спадщини повною мірою нормативно не регламентовано діяльності фондів і організацій, що забезпечують збереження і публічне використання культурних цінностей, із виконання державних функцій і надання державних послуг.

Виокремлено основні методи підвищення ефективності державної підтримки у сфері охорони культурних цінностей. Доведено, що реалізація конституційної моделі державного управління у сфері охорони культурної спадщини здійснюється повільно, поки відбувається не систематизація, а лише впорядкування елементів і процесів її організації. Для досягнення ефективного державного управління у сфері охорони культурної спадщини необхідно здійснити значний обсяг заходів з її правового, організаційного, матеріально-технічного, кадрового, науково-методичного і фінансового забезпечення.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Болбас О. М. Культурна спадщина як охоронна державно-управлінська категорія: механізми формування страхового фонду. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського*. Серія : Державне управління. 2020. Т. 31 (70), № 2. С. 50–53.

2. Болбас О. М. Механізми організації діяльності держави по збереженню і публічному використанню культурних цінностей. *Держава та регіони*. Серія : Державне управління : наук.-вироб. журн. / Класич. приват. ун-т. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 1 (69). С. 38–41.

3. Болбас О. М. Суб'єктно-об'єктна складова механізмів державного регулювання формування страхового фонду документації про культурні цінності в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування* : електрон. наук. фах. вид. / Херсон. нац. техн. ун-т. 2020. № 1. С. 77-82.

4. Болбас О. М. Державне регулювання формування страхового фонду документації про культурні цінності в Україні: специфіка та перспективи. *Право та державне управління* : зб. наук. пр. / Класич. приват. ун-т ; Запоріж. торг.-пром. палата. Запоріжжя : КПУ, 2020. № 1, т. 2. С. 87–91.

5. Болбас О. М. Організація державного управління використання, охорони та оцінки страхової вартості об'єктів культурної спадщини. *Публічне управління і адміністрування в Україні* : наук. журн. / Причорномор. наук.-досл. ін-т економіки та інновацій. 2020. Вип. 15. С. 33–36.

6. Болбас А. М. Особенности государственного регулирования процессов формирования страхового фонда документации про культурные ценности. *East Journal of Security Studies*. 2018. Vol. 3. URL: <https://nuczu.edu.ua/ukr/nauka/zbirky-naukovykh-prats/east-journal-of-security-studies>.

Тези конференцій

7. Болбас О. М. Становлення державного регулювання у сфері охорони культурних цінностей. *Публічне управління в системі координат: демократія, децентралізація, місцеве самоврядування* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф.

(18 жовт. 2019 р., Мелітополь, Україна) / відп. ред. Ортіна Г. В. ; Таврійський держ. агротехнол. ун-т ім. Дмитра Моторного. Мелітополь : Однорог Т. В., 2019. С. 113–116.

8. Болбас О. М. Фонд нерухомої культурної спадщини як об'єкт соціально-економічних відносин на регіональних ринках. *Державне управління у сфері цивільного захисту: наука, освіта, практика* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 18–19 берез. 2020 р. / за заг. ред. В. П. Садкового. Харків : Вид-во НУЦЗУ, 2020. С. 106–109.

9. Болбас О. М. Інформаційне забезпечення процесів збереження і використання фондів нерухомої культурної спадщини регіонів. *Сучасні тенденції організаційно-методологічного забезпечення підготовки фахівців: проблеми та шляхи їх вирішення в умовах глобалізації та євроекономічної інтеграції* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-метод. інтернет-конф. з проблем вищої освіти і науки (18 листоп. 2019 р.). Харків : ХНАДУ, 2019. С. 541–545.

10. Болбас О. М. Фінансово-економічна підсистема механізму державного управління процесами збереження і використання фондів нерухомої культурної спадщини регіонів. *Формування ефективних механізмів державного управління та менеджменту в умовах сучасної економіки: теорія та практика* : матеріали VII Міжнар. заоч. наук.-практ. конф., 29 листоп. 2019 р., м. Запоріжжя. Запоріжжя : КПУ, 2019. С. 117–119.

АНОТАЦІЯ

Болбас О. М. Механізми державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата наук з державного управління за спеціальністю 25.00.02 – механізми державного управління. – Національний університет цивільного захисту України. – Харків, 2021.

У дослідженні запропоновано розв'язання актуальної проблеми з обґрунтування теоретичних засад та розробки практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні.

Досягнення визначеної мети дослідження зумовило необхідність охарактеризувати етапи становлення державного управління у сфері охорони культурних цінностей, та систематизувати міжнародний досвід державного управління у сфері підтримки установ і організацій, які опікуються культурними цінностями. Здійснено аналіз основних критеріїв віднесення культурних цінностей до документації, на яку підлягає закладання до страхового фонду документації України, та обґрунтовано систему фінансового механізму державного управління страхового фонду документації про культурні цінності. Визначено стратегічні напрями удосконалення адміністративно-правового механізму управління охорони культурних цінностей, а також виокремлено

основні методи підвищення ефективності державної підтримки у сфері охорони культурних цінностей.

Об'єктом дослідження виступає державне управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні, предметом дослідження – механізми державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові прийоми досліджень і спеціальні методи, що ґрунтуються на сучасних наукових засадах управлінської, економічної і споріднених з ними наук.. В основу методології дослідження було покладено системний підхід, методологічна специфіка якого визначається тим, що він орієнтує дослідження на розкриття цілісності об'єкта і механізмів, що її забезпечують, на виділення різноманітних типів зв'язків складного об'єкта і зведення їх у єдину теоретичну картину.

Інформаційну базу дисертаційного дослідження становили нормативно-правові акти, праці зарубіжних і вітчизняних учених, інтернет-ресурси, статистична інформація Державного комітету статистики України та інших центральних органів виконавчої влади.

Наукова новизна представленого дослідження полягає у вирішенні наукового завдання щодо розвитку теоретичних засад та обґрунтування науково-прикладних рекомендацій з удосконалення механізмів державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні. Найсуттєвіші результати дисертаційного дослідження, які містять наукову новизну, полягають у тому, що автором вперше була розроблена модель державного управління процесами збереження і використання регіонального фонду нерухомої культурної спадщини, заснована на інтеграції форм, методів і інструментарію державних дій в єдиний організаційно-економічний механізм, що включає нормативно-інформаційну, організаційно-управлінську і фінансово-економічну підсистеми, що забезпечує ефективність функціонування регіонального фонду нерухомих пам'яток в економічному просторі регіону.

У представленому дослідженні логічно запропоновано розв'язання актуальної проблеми, що полягає в обґрунтуванні теоретичних засад та розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення механізмів державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні. Результати проведених досліджень уможливають отримання послідовних та конкретних висновків.

Ключові слова: механізми державного управління формуванням страхового фонду документації культурних цінностей в Україні, державне управління у сфері охорони культурних цінностей, фонд нерухомої культурної спадщини, організаційний соціально-економічний механізм державного управління, адміністративно-правовий механізм державного управління.

SUMMARY

Bolbas O.M. Mechanisms of public administration of formation of insurance fund of the documents of cultural values in Ukraine. – Qualifying scientific labor as the manuscript.

The dissertation on competition for PhD degree in public administration on a specialty 25.00.02 - mechanisms of public administration. - National University of Civil Defence of Ukraine. - Kharkiv, 2021.

The study proposed to solve the actual problem of substantiating the theoretical foundations and development of practical recommendations for improving the mechanisms of public administration of the insurance fund of the documents of cultural values in Ukraine.

Achieving the defined goal of the study necessitated to characterize the stages of formation of public administration in the field of protection of cultural values, and to systematize the international experience of public administration in the field of support of institutions and organizations that care for cultural values. The analysis of the main criteria for assigning cultural values to the documentation, which is subject to laying in the insurance fund of the documents of Ukraine, and substantiated the system of financial mechanism of public administration of insurance fund of the documents of cultural values. The strategic directions of improvement of the administrative and legal mechanism of management of protection of cultural values are defined, and also the basic methods of increase of efficiency of the state support in the field of protection of cultural values are allocated.

The object of the study is the public administration of formation of insurance fund of the documents of cultural values in Ukraine, the subject of the study - the mechanisms of public administration of formation of insurance fund of the documents of cultural values in Ukraine. The methodological basis of the work are general scientific research methods and special methods based on modern scientific principles of management, economics and related sciences. The research methodology was based on a systematic approach, the methodological specificity of which is determined by the fact that it focuses research on the disclosure of the integrity of the object and the mechanisms that provide it, to identify different types of relationships of complex objects and bring them into a single theoretical picture.

The information base of the dissertation research consisted of regulations, works of foreign and domestic scientists, Internet resources, statistical information of the State Statistics Committee of Ukraine and other central executive bodies.

The scientific novelty of the presented research is to solve the scientific problem of developing theoretical principles and substantiation of scientific and applied recommendations for improving the mechanisms of public administration of insurance fund of the documents of cultural values in Ukraine. The most significant results of the dissertation research, which contain scientific novelty, are that the author first developed a model of public administration of preservation and use of the regional fund of immovable cultural heritage, based on the integration of forms, methods and tools of state action into a single organizational and economic mechanism. includes

regulatory and informational, organizational, managerial and financial and economic subsystems, which ensures the effectiveness of the regional fund of immovable monuments in the economic space of the region.

t
h
e
h

The results of the research make it possible to obtain consistent and concrete conclusions.

Відповідальний за випуск *Рибка Євгеній Олексійович*

Підписано до друку 19.02. 2021 р.
Формат 60х84/16. Обл.-вид. арк. 0,9.
Гарнітура Таймс. Наклад 100 прим. Замовлення № 148

Надруковано в друкарні «БУКЛАЙН»
61000, м. Харків, вул. Катерининська, 46.
тел. (099) 604-49-45.
e-mail: bookline.ua@gmail.com